

Recenzja pracy doktorskiej mgr Katarzyny Fijołek-Kwaśniewskiej

Polityka Bułgarii wobec mniejszości tureckiej po 1989 roku

Praca doktorska. Uniwersytet Jagielloński w Krakowie. Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych. Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych. Zakład Historii. Kraków 2021, 312 s.

W rozprawie doktorskiej mgr Katarzyna Fijołek-Kwaśniewska podjęła się przeprowadzenia analizy pozycji mniejszości tureckiej i muzułmanów w Bułgarii w latach 1989–2021, tj. w okresie pomiędzy upadkiem reżymu komunistycznego i trzecim gabinetem Bojka Borisowa. Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, które są dalej podzielone na podrozdziały, zakończenia (podsumowania), bibliografii i aneksu, który zawiera wywiady przeprowadzone przez Katarzynę Fijołek-Kwaśniewską podczas pobytu na stażu badawczym w Sofii w okresie 12 – 28 marca 2015 roku.

We wstępie Katarzyna Fijołek-Kwaśniewska sformułowała pytania badawcze:

1) w jaki sposób władze demokratycznej Bułgarii zdecydowały się naprawić krzywdy wyrządzone mniejszościom przez reżym komunistyczny Todora Żiwkova, 2) w jaki sposób przystąpienie Bułgarii do Unii Europejskiej zaktywizowało działanie państwa w obszarze polityki wobec mniejszości tureckiej, 3) jaki wpływ ma aktywność polityczna bułgarskich Turków na położenie muzułmanów w Bułgarii, 4) w jaki sposób Bułgaria działa przeciw dyskryminacji, 5) czy muzułmanie w Bułgarii napotykają trudności w realizacji praw religijnych, i 6) dlaczego widoczne są i dzisiaj niepowodzenia w realizacji polityki etnicznej, oznaczanej w Bułgarii jako bułgarski model etniczny. Mgr Fijołek-Kwaśniewska we wstępie dokonała też przeglądu dotychczasowej literatury i źródeł. Przegląd jest wyczerpujący.

W rozdziale pierwszym pt. „Mniejszość turecka. Liczebność i charakterystyka grupy” podana jest historia podboju osmańskiego, osiedlania się muzułmanów (nie tylko etnicznych Turków) na terenie Bułgarii i przyczyn konwersji części ludności prawosławnej na islam.

Fiołek-Kwaśniewska przedstawia liczebność muzułmanów i przeobrażenia demograficzne na podstawie spisów powszechnych, które jednak należy traktować ostrożnie. Pokazuje, że Turcy zamieszkują terytorium już od dawna. Odpływy muzułmanów nastąpiły po 1878 r. po podpisaniu traktatu w San Stefano, po pierwszej wojnie bałkańskiej 1912-1913 i też w okresie międzywojennym. W okresie istnienia Bułgarskiej Republiki Ludowej (BRL) wydarzyły się trzy odpływy migracyjne do Turcji: na początku lat pięćdziesiątych, w latach 1969-1978 i największy (nazywany też „wielką wycieczką”) w 1989 roku. Emigracja 1989 r. wywołana była tzw. procesem odrodzeniowym, tzn. próbą reżymu Żiwkova, aby przymusowo asymilować etnicznych Turków. Ta ostatnia fala emigracji była tylko pozornie dobrowolną, bo Turków często wyganiano. Mgr Fiołek-Kwaśniewska podaje też dane statystyczne i demograficzne oraz opisuje sytuację innych grup etnicznych wyznających w Bułgarii islam (Romowie, Pomacy, Tatarzy).

W rozdziale drugim pt. „Położenie ludności tureckiej w czasie przemian demokratycznych” Fiołek-Kwaśniewska na początku nawiązuje do tzw. wielkiej wycieczki. Przymusowa zmiana imion ludności tureckiej i nacisk na wysiedlenie Turków do Turcji doprowadziły do izolacji międzynarodowej Bułgarii, powstania ruchu opozycyjnego i w końcu nie tylko do upadku dyktatury Żiwkova, ale też reżymu komunistycznego. Można więc powiedzieć, że sprawa ludności tureckiej była katalizatorem zmian politycznych w 1989 roku. Rzecznikiem ludności muzułmańskiej – nie tylko Turków – stał się „Ruch na Rzecz Praw i Swobód” (bułg. Движение за права и свободи – ДПС/DPS), który jednak nie został zaproszony do rozmów Okrągłego Stołu głównych sił politycznych w 1990 r. Dalej Fiołek-Kwaśniewska analizuje Konstytucję Republiki Bułgarii z 12 lipca 1991 r. z punktu widzenia gwarancji praw ludności muzułmańskiej i praw mniejszościowych. Analizuje trudną sytuację gospodarczą w Bułgarii w latach 1990-1997 i jej wpływ na ludność muzułmańską; omawia miejsce DPS w systemie politycznym Bułgarii i jego rolę w sprawie obrony praw etnicznych Turków i muzułmanów.

Rozdział trzeci („Bułgaria na drodze ku integracji europejskiej”) jest poświęcony latom 1997-2008. W tym okresie Bułgaria przystąpiła Sojuszowi Północnoatlantyckiego (2004) i do Unii Europejskiej (2007). Poprzedzone to było poprawą sytuacji ludności muzułmańskiej i mniejszości tureckiej, kiedy Zgromadzenie Narodowe w 1999 roku ratyfikowało Konwencję ramową o ochronie mniejszości narodowych. Partia DPS dwa razy uczestniczyła w koalicji rządowej - w latach 2001-2005 i ponownie 2005-2009. Jednak jednocześnie w tym samym

czasie (2005) do Zgromadzenia Narodowego weszła partia populistyczna ATAKA, opierająca się przede wszystkim na retoryce nacjonalistycznej i antytureckiej.

Rozdział czwarty pt. „Rządy silnej ręki. Gabinety Bojko Borisowa” dotyczy czasu rządów konserwatywnej partii GERB (bułg. ГЕРБ - Граждани за европейско развитие на България, tzn. Obywatele na rzecz Europejskiego Rozwoju Bułgarii). Fiolek-Kwaśniewska słusznie pisze, że rozczarowanie społeczeństwa przełożyło się w masowe protesty. Turcy mieszkają często w regionach ekonomicznie zacofanych, jednak rządy Borisowa zrobiły bardzo mało dla poprawienia sytuacji materialnej tej ludności. Poza tym trzeci gabinet Borisowa opierał się o nacjonalistyczną prawicę, między nimi też o partię ATAKA, nastawioną antyturecko.

Rozdział piąty „Polityka wobec mniejszości tureckiej w Bułgarii trzydzieści lat po transformacji ustrojowej” podaje bilans polityki władz po 1989 roku. Podzielony jest na trzy podrozdziały, w których są omawiane: 1) prawa religijne Bułgarskiej Wspólnoty Muzułmańskiej, 2) nauczanie języka tureckiego i edukacja powszechna mniejszości tureckiej, 3) media i kultura mniejszości tureckiej. Z podanego przeglądu wynika, że prawa religijne są przestrzegane, chociaż sytuacja nie jest idealna: nauczanie języka tureckiego i edukacja ludności tureckiej istnieje, jest jednak ograniczona. To samo można powiedzieć o rozwoju kultury tureckiej.

W „Zakończeniu” Fiolek-Kwaśniewska próbuje odpowiedzieć na pytania badawcze sformułowane we wstępie. Pisze: „Podsumowując analizę zawartą w tej pracy, uważam za słuszną tezę, że polityka Bułgarii wobec mniejszości tureckiej po 1989 roku swoim charakterem przypomina nieudolną taktykę, uzależnioną od koniunktury politycznej. [...] Od 2013 roku w programach rządowych brakuje celów, które byłyby nastawione na wsparcie kultury i języka mniejszości etnicznych. Bułgarski model etniczny, który niegdyś promowano jako produkt eksportowy Bułgarii, utracił na aktualności nawet jako slogan polityczny“ (s. 226).

Rozprawa doktorska została napisana na podstawie głębokiej znajomości źródeł i literatury fachowej. Praca pod względem formalnym została napisana poprawnym, jasnym i precyzyjnym językiem.

Notatki:

Na s. 38 czytamy: „9 maja władze podjęły decyzję, aby bez ograniczeń wydawać

zagraniczne paszporty wszystkim muzułmanom, bez względu na przynależność etniczną.” Faktycznie na mocy nowelizacji ustawy o paszportach, przyjętej przez Zgromadzenie Narodowe 10 maja 1989 r. (ДВ бр. 37 от 16. 5. 1989 г.), otrzymali wszyscy obywatele Bułgarii (nie tylko muzułmanie) prawo do paszportu.

Na s. 57: Klub Poparcia Jawności i Przebudowy w Bułgarii powstał już 3 listopada 1988 roku, nie dopiero 3 listopada 1989 roku.

Na s. 144 powinno być „Почетен председател на ДПС“, nie „Рочетен председател на ДПС.“

Na s. 206 powinno być Anton Mitew, nie Anton Mitewa.

Na s. 186: Nauczanie języka tureckiego i edukacja powszechna o mniejszości tureckiej - czytamy: „Jak przekonuje Şimşir, podręczniki [dla szkół tureckich w Bułgarii] w niewielkim stopniu odwoływały się do przykładów literatury tureckiej. Preferowano raczej rodzimych poetów, tworzących w tym języku, promowano miłość do Bułgarii, epatowano patriotycznymi symbolami jak godło czy flaga, wychwalano bułgarską przyrodę.“ Dalej na s. 198: „Lekcje historii, tak ważne dla rozwoju poczucia tożsamości, skupiają się na dziejach wyłącznie narodu bułgarskiego”. To jednak jest powszechny problem w państwach z mniejszościami narodowymi, który nie dotyczy tylko Bułgarii i Turków bułgarskich. Zawsze powstaje pytanie, czy uczniowie mają się uczyć na pierwszym miejscu historii i literatury własnego narodu, czy narodu państwowego kraju, w którym mieszkają i którego są obywatelami.

Moja notatka w sprawie bibliografii: jeżeli chodzi o politykę Księstwa i następnie Carstwa Bułgarii wobec ludności muzułmańskiej (do 1912 roku), to chciałbym zwrócić uwagę na pracę doktorską Krzysztofa Popka „Polityka bułgarska wobec mniejszości muzułmańskiej na przełomie XIX i XX wieku” (Uniwersytet Jagielloński. Wydział Historyczny. Instytut Historii. Zakład Historii Powszechnej Nowoczesnej. Kraków, 2020, 674 s.). Praca ta chyba nie jest Mgr Fiołek-Kwaśniewskiej znana. Jeżeli chodzi o literaturę dotyczącą zmiany ustroju społecznego i politycznego w Bułgarii po 1989 roku, to w bibliografii brakuje bardzo ważnej pracy Dimityra Ludżewa „Rewolucja w Bułgarii 1989-1991“ z 2008 roku (Димитър Луджев: Революцията в България 1989-1991. Книга 1: „Нежната“ 1989-а и нейното време. Издателство Д-р Иван Богоров, София 2008, 408 s.).

Uważam za konieczne dołączenie mojego stanowiska i poglądu na kwestię pozycji muzułmanów w Bułgarii. Na s. 117 Katarzyna Fiołek-Kwaśniewska pisze: Według Rogersa Brubakera w definicji państwa zorientowanego narodowo występuje specyficzne poczucie

własności określonej grupy narodowej do danego tworu państwowego. [...] Taki model państwa jest manifestowany przez [partię] ATAKA.“ Zgadzam się z oceną pani mgr. Fiolek-Kwaśniewskiej, że ATAKA to partia antysystemowa, szowinistyczna i antyturecka. Należy jednak dodać, że w Bułgarii wszystkie partie (rzecz jasna: poza muzułmańskimi DPS/ДПС i NPSD/НПСД) uważają kraj za własność narodu bułgarskiego, i to mniej-więcej w etnicznym sensie pojęcia naród. Problem leży w samej koncepcji państwa narodowego i pozycji mniejszości w nim. Obywatele przynależący do większości, a ściślej mówiąc: do narodu państwowego, zawsze uważają państwo narodowe za „własne” i uznają się za uprawnionych do wyznaczania zasad i zakresu praw mniejszości narodowej. Bułgaria nie jest wyjątkiem. W tym kontekście należy również traktować pozycję bułgarskich muzułmanów i dlatego władze bułgarskie mają bardziej pozytywne nastawienie do Pomaków, uważanych za Bułgarów, niż do etnicznych Turków.

Jeżeli chodzi o tezę, że polityka Bułgarii wobec mniejszości tureckiej po 1989 roku swoim charakterem przypomina nieudolną taktykę, uzależnioną od koniunktury politycznej (Zakończenie, s. 226), to należy dodać, że pod tym względem polityka Bułgarii nie różni się zasadniczo od polityki narodowościowej innych państw bałkańskich. Nie jest idealna, z drugiej strony na przykład w porównaniu z polityką mniejszościową Grecji wobec Macedończyków albo z polityką Turcji wobec Kurdów jest względnie liberalna.

Moje uwagi w niczym nie umniejszają walorów pracy, którą uważam za bardzo wartościowe opracowanie, w związku z czym jednoznacznie wnioskuję o **dopuszczenie** rozprawy doktorskiej do obrony.

Praga, 19 listopada 2021 r.

Prof. dr hab. Jan Rychlík

Zakład Historii Czech
Wydział Filozoficzny
Uniwersytet Karola w Pradze